

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

2η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΥΚΛΑΔΩΝ-ΑΡΓΟΣΑΡΩΝΙΚΟΥ

ΣΠΟΥΔΗ ΓΙΑ ΤΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΣΙΦΝΟ

(4ος-12ος αι.)

ΕΚΔΟΣΗ

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

2η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΥΚΛΑΔΩΝ-ΑΡΓΟΣΑΡΩΝΙΚΟΥ

ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ Χαράλαμπος Πέννας

ΚΕΙΜΕΝΑ Χαράλαμπος Πέννας, Έφορος Βυζαντινών Αρχαιοτήτων

Ελεονώρα Κουντούρα-Γαλάκη, Εντεταλμένη Ερευνήτρια, Ε.Ι.Ε/ Ι.Β.Ε

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΚΕΙΜΕΝΩΝ Γιούλη Νεστορίδου, Επιμελήτρια Βυζαντινών Αρχαιοτήτων

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ Μαρίνα Βόγκλη, Αρχαιολόγος

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΣΤΑ ΑΓΓΛΙΚΑ Αλεξάνδρα Ντούμα

Μαρία Κονιώτη, Αρχαιολόγος

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ Κατερίνα Κουζούνη

ΣΧΕΔΙΑ Νίκος Παπαχατζής

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ Βελισσάριος Αναγνωστόπουλος

ΠΑΡΑΓΩΓΗ Λιθοπρίντ Ι. Σκουργιάς Ε.Π.Ε.

Η έκδοση πραγματοποιήθηκε με την ευκαιρία οργάνωσης φωτογραφικής έκθεσης στο παλαιό σχολείο του Κάστρου Σίφνου, Ιούλιος-Σεπτέμβριος 2002.

ISBN 960-214 026-7

© 2002 ΥΠΠΟ - 2η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων

ΣΠΟΥΔΗ ΓΙΑ ΤΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΣΙΦΩΝΟ
(4ος-12ος αι.)

Πρόλογος

Οι ιστορικές και φιλολογικές αναφορές για τη Σίφνο κατά τη βυζαντινή περίοδο είναι ελαχιστότατες και αφορούν μόνο την πρώιμη φάση της. Σύμφωνα λοιπόν με το Συνέκδημο του Ιεροκλέους, τον κατάλογο που αποτυπώνει την πολιτική διαίρεση της βυζαντινής αυτοκρατορίας τον 6ο αιώνα, η Σίφνος, μαζί με άλλα νησιά των Κυκλάδων, υπαγόταν στη διοίκηση της επαρχίας των Νήσων. Αυτή η πρωτοβυζαντινή πολιτική διαίρεση της αυτοκρατορίας χρησιμοποιήθηκε κατά κανόνα και ως βάση για την κατάρτιση της εκκλησιαστικής ιεραρχίας. Ωστόσο, στους εκκλησιαστικούς καταλόγους των μητροπόλεων και των επισκοπών του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως (*Notitiae episcopatum ecclesiae Constantinopolitanae*), το νησί δεν αναφέρεται ως αυτόνομη επισκοπή. Στα Πρακτικά της Συνόδου του 536, ο επίσκοπος Θεόδωρος υπογράφει με την ιδιότητα του επισκόπου Πάρου, Σίφνου και Αμοργού. Αυτή η ενοποιημένη επισκοπή δεν φαίνεται να διατηρήθηκε. Σε επισκοπικό κατάλογο του 7ου αιώνα, η Πάρος, όπως και η Αμοργός, αποτελούν ανεξάρτητες επισκοπές (επαρχίας νήσων Κυκλάδων) υπό το μητροπολίτη Ρόδου. Η τύχη της εκκλησίας της Σίφνου αποσιωπάται, ενώ το νησί δεν αναφέρεται σε κανένα μεταγενέστερο επισκοπικό κατάλογο. Η ένταξη της Σίφνου, το 1206, στο Δουκάτο της Νάξου, η επικράτεια του οποίου προσδιορίστηκε από τον Μάρκο Σανούδο με βάση την *Partitio Romaniae* (=διακανονισμός κατανομής των βυζαντινών εδαφών από τους λατίνους της 4ης Σταυροφορίας), υπαινίσσεται ότι το νησί ανήκε, κατά το 12ο αιώνα, στη δικαιοδοσία της Μητροπόλεως Παροναξίας (έτος ίδρυσης: 1083). Είναι χαρακτηριστικό ότι η σύνταξη της *Partitio* βασίστηκε στη βυζαντινή εκκλησιαστική διαίρεση, όπως αυτή είχε προσδιοριστεί σε βυζαντινό χρυσόβουλλο του 1198.

Η σιωπή των πηγών και η έλλειψη αξιόλογης αρχαιολογικής μαρτυρίας καθιστά την ιχνηλάτηση της βυζαντινής Σίφνου δύσκολο, αλλά ταυτόχρονα και ελκυστικό πεδίο έρευνας. Σε πρώτη φάση, στόχος της αρμόδιας Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων είναι να αξιολογήσει τις υπάρχουσες αρχαιολογικές μαρτυρίες, να προσεγγίσει τις έμμεσες ιστορικές πληροφορίες, να προχωρήσει σε ερμηνευτικές προσεγγίσεις, ώστε να προσδιοριστεί ένα πλαίσιο, μέσα στο οποίο θα συνεχιστεί η έρευνα στο νησί για να αποκαλυφθεί η πραγματική εικόνα του κατά τη βυζαντινή περίοδο. Η φωτογραφική έκθεση που πραγματοποιείται στο παλαιό σχολείο του Κάστρου αποτελεί μια απόπειρα δημοσιοποίησης των διαφόρων προκαταρκτικών σταδίων έρευνας, αλλά και ευαισθητοποίησης του ντόπιου πληθυσμού. Η συμβολή του τελευταίου στην αποκάλυψη του βυζαντινού ιστορικού παρελθόντος του νησιού είναι πολύτιμη.

Η Έκθεση περιλαμβάνει επτά ενότητες:

Η **πρώτη** (πανώ 1: *Βυζαντινές Κυκλάδες: το ιστορικό υπόβαθρο*, πανώ 2: *Βυζαντινές Κυκλάδες: η μαρτυρία των μνημείων, σύντομη περιήγηση*) αποτελεί μια σύντομη αναφορά στην πορεία της ιστορικής και αρχαιολογικής έρευνας στις Κυκλάδες. Η ενότητα διανθίζεται με φωτογραφίες από αξιόλογα μνημεία των διαφόρων νησιών.

Η **δεύτερη** ενότητα (πανώ 3: *Βυζαντινή Σίφνος: αρχαιολογικές ενδείξεις - προκαταρκτική έρευνα*) αποτελεί μια απόπειρα καταγραφής των ελάχιστων γνωστών μέχρι σήμερα θέσεων στη Σίφνο με εμφανή αρχαιολογικά λείψανα της βυζαντινής περιόδου.

Η **τρίτη** ενότητα (πανώ 4: *Κινητά ευρήματα από το Κάστρο της Σίφνου*) παρουσιάζει και περιγράφει κινητά ευρήματα από την περιοχή του Κάστρου. Μερικά από αυτά προέρχονται από τις παλαιές ανασκαφές των Άγγλων και άλλα έχουν βρεθεί μεταγενέστερα.

Η **τέταρτη** ενότητα (πανώ 5: *Η κτητορική χρονολογημένη επιγραφή του Αγίου Θωμά: σχολιασμός και ερμηνευτικές προσεγγίσεις*) διαπραγματεύεται τη σημαντική – χρονολογημένη το 787 – επιγραφή από την εκκλησία του Αγίου Θωμά στη θέση του Ποθητού.

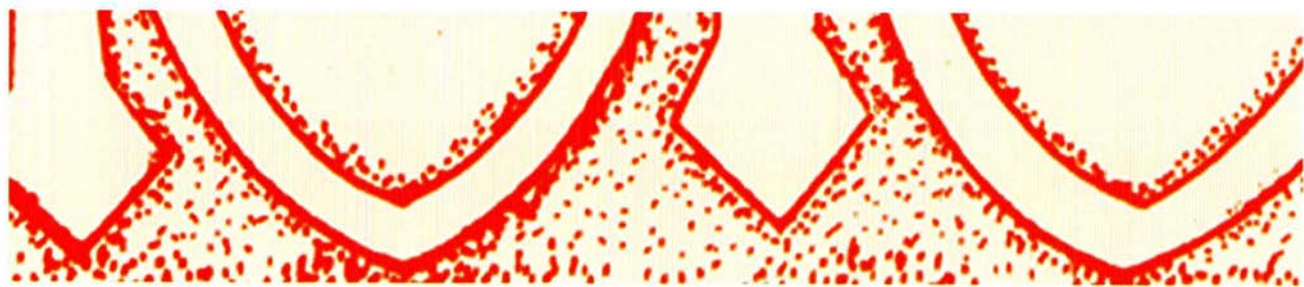
Στην **πέμπτη** ενότητα (πανώ 6: *Μοναστήρια και εκκλησίες στη Σίφνο: πιθανές βυζαντινές ενδείξεις και κατάλοιπα*) γίνεται μνεία για τις εκκλησίες και τα μοναστήρια της Σίφνου, για τις δυσκολίες ιχνηλάτησης παλαιότερων φάσεων και τέλος, διατυπώνονται κάποιες σκέψεις για τα μοναστήρια που έχουν κτιστεί σε περίοπτες θέσεις.

Η **έκτη** ενότητα (πανώ 7: *Η ιστορία των αρχαίων πύργων: επίμετρο στη σπουδή για τη βυζαντινή Σίφνο*) αναφέρεται στους περίφημους αρχαίους πύργους της Σίφνου και εκφράζεται μια προκαταρκτική υπόθεση για πιθανή χρήση ορισμένων από αυτούς κατά τους βυζαντινούς χρόνους.

Η **έβδομη** ενότητα (πανώ 8, στην εσοχή του παραθύρου) περιέχει απόσπασμα από το έργο του Γάλλου περιηγητή Pitton de Tournefort, *Relation d' un voyage du Levant*. Το απόσπασμα περιγράφει λεπτομέρειες για τις ενασχολήσεις των κατοίκων της Σίφνου, καθώς και για τον παραγωγικό πλούτο του νησιού στις αρχές του 18ου αιώνα. Το κείμενο αυτό μολονότι δεν μπορεί με σιγουριά να παραπέμψει σε παλαιότερες περιόδους ανοίγει, ωστόσο, πεδία αναζήτησης για τη βυζαντινή κοινωνία της Σίφνου.

Χαράλαμπος Πέννας

Έφορος Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Κυκλάδων-Αργοσαρωνικού

ΒΥΖΑΝΤΙΝΕΣ ΚΥΚΛΑΔΕΣ

ΣΤΑΔΙΑ ΕΡΕΥΝΑΣ

ΟΙ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ ΤΩΝ ΠΗΓΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΚΥΚΛΑΔΩΝ ΣΤΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΕΠΟΧΗ ΕΙΝΑΙ φειδωλές και αποσπασματικές. Ωστόσο, την τελευταία εικοσαετία έχει αρχίσει βαθμιαία η καταγραφή των αρχαιολογικών λειψάνων της περιοχής, η οποία μας φέρνει αντιμέτωπους με μια διαφορετική αλλά στέρεη ιστορική τεκμηρίωση και συνεπώς ανοίγει νέους ορίζοντες στην έρευνα. Σειρά μνημείων εκκλησιαστικής τέχνης με αξιόλογο τοιχογραφικό διάκοσμο και ενδιαφέρουσα αρχιτεκτονική, σημαντικός αριθμός επιγραφών και γλυπτών αρχιτεκτονικών μελών, νομίσματα, σφραγίδες, κεραμική – προϊόντα επιφανειακών ή ανασκαφικών ερευνών – δρόμοι, ίχνη οικιστικών συνόλων, οχρωματικά έργα, λείψανα βιοτεχνικών εγκαταστάσεων κ.λπ. μας βοηθούν να συμπληρώσουμε τις φειδωλές ιστορικές μαρτυρίες και να προσδιορίσουμε σαφέστερα τη μεσαιωνική κυκλαδίτικη κοινωνία. Η προσπάθεια συγκριτικής μελέτης των γραπτών πηγών με τα αρχαιολογικά τεκμήρια της περιοχής είναι επιτακτική.

ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ

ΟΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΜΕ ΤΟΝ ΟΡΟ ΚΥΚΛΑΔΕΣ ΔΕΝ ΕΝΝΟΟΥΣΑΝ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΠΟΥ ΣΗΜΕΡΑ ΕΧΕΙ ΑΥΤΗ την ονομασία, ούτε την περιοχή που στην αρχαιότητα ονομαζόταν Κυκλάδες, δηλαδή, τα νησιά που βρίσκονται γύρω από τη νήσο Δήλο. Πολλές φορές είτε για λόγους διοικητικών σκοπιμοτήτων, είτε ακόμη από άγνοια, είτε για άγνωστους σε μας λόγους, τα βυζαντινά κείμενα συγχέουν τις Κυκλάδες με τις Σποράδες, η ακόμη και με τα Δωδεκάνησα, ενώ ενίοτε καταλογίζουν μερικά νησιά του βορείου Αιγαίου, όπως τη Λήμνο και τη Λέσβο, στο κυκλαδικό νησιωτικό σύμπλεγμα.

Ως διοικητική έννοια ο όρος *Κυκλάδες* παρουσιάζεται για πρώτη φορά, από όσο μπορούμε να γνωρίζουμε, στα τέλη του 7ου αιώνα. Στο εξής συναντούμε στις πηγές διαφορετικούς διοικητικούς όρους, όπως το θέμα *Κιβυρραιωτών, των Νήσων, των νήσων όλων των Ελλήνων χώρας, Αιγαίου Πέλαγους νήσων, Αιγαιοπελαγιτών αρχή*, κάτι που μπορεί να σημαίνει ότι η περιοχή των Κυκλάδων και γενικότερα η περιοχή του Αιγαίου, γνωρίζει αλληπάλληλες διοικητικές μεταβολές.

Η περίοδος από τον 7ο έως το 12ο αιώνα, πλούσια σε ιστορικά και στρατιωτικά γεγονότα, σηματοδότησε ουσιαστικές αλλαγές στην πορεία της νησιωτικής Ελλάδος. Οι αραβοβυζαντινές σχέσεις και η διαδοχική ανατροπή των πρωτοβουλιών της κάθε πλευράς στο συγκεκριμένο χώρο (7ος αι. – 963), οι νέες προοπτικές μετά την ανακατάληψη της Κρήτης από το Νικηφόρο Φωκά, η περίοδος των πειρατικών επιδρομών, οι συγκρούσεις με τους Δυτικούς, η ουσιαστική εξαφάνιση του βυζαντινού ναυτικού, τα εμπορικά προνόμια προς τους Δυτικούς και η σταδιακή εγκατάστασή τους σε νευραλγικά νησιά (Θήρα, Νάξος, Άνδρος κ.λπ.) ήδη πριν το 1204, ενισχύουν τις ιδιαιτερότητες στην ερμηνεία των αρχαιολογικών δεδομένων.

Οι κάτοικοι των παράλιων οικισμών των Κυκλάδων αναγκάστηκαν να μετακινηθούν σε ασφαλέστερα ορεινά κυρίως μέρη της ενδοχώρας. Έτσι, ακόμη και σήμερα βλέπουμε τα πιο σημαντικά οικιστικά κέντρα των Κυκλάδων να εξακολουθούν να είναι κτισμένα όχι στα γραφικά παράλια, αλλά στα ψηλότερα μέρη των νησιών. Εκεί οδηγήθηκαν προφανώς οι ντόπιοι από το φόβο των εχθρικών επιδρομών, που έπλητταν κυρίως τα παράλια, όσο και από την επιτακτική ανάγκη να έχουν συνεχή οπτική επαφή στον ανοικτό θαλάσσιο ορίζοντα και να ελέγχουν τη θαλάσσια περιοχή.

Μέσα σε συνθήκες στρατιωτικής επαγρύπνησης, οι Κυκλαδίτες είχαν να παλαίψουν με τα άγρια κύματα των νησιών τους, να τιθασέψουν την άγονη γη τους, να αποδειχτούν άριστοι ναυτικοί και τεχνίτες της ναυτικής τέχνης, αλλά και του πηλού για τις ανάγκες της καθημερινής ζωής, να ζήσουν την καθημερινότητά τους με τις αρχαίες παραδόσεις τους. Οι Κυκλαδίτες, άλλοτε εχθρικοί προς το διοικητικό κέντρο της Κωνσταντινούπολης, ενίοτε όμως και συνεργάσιμοι, εξέφρασαν πάντα με δυναμισμό την αντίθεση ή την υποστήριξή τους στην κεντρική εξουσία συμμετέχοντας ως ικανοί ναυτικοί, είτε σε επαναστάσεις είτε σε εκστρατευτικά σώματα.

Πάρος

Ο ναός της Καταπολιανής στην Παροικιά χτίστηκε τον 6ο αιώνα από τον τοπικό επίσκοπο Υλάσιο. Ο μικρός θησαυρός άσπρων τραχέων από κράμα του τέλους του 12ου αιώνα βρέθηκε κατά τις εργασίες συντήρησης του ψηφιδωτού δαπέδου στο Βαπτιστήριο της Καταπολιανής.

Νάξος

Η εκκλησία της Παναγίας Δροσιανής κοντά στο χωριό Μονή. Ο προεικονομαχικός τοιχογραφικός διάκοσμος καθιστά το μνημείο ένα από τα πιο ενδιαφέροντα της βυζαντινής τέχνης (τελευταίο τέταρτο 7ου ή αρχές 8ου αι.).

Θήρα

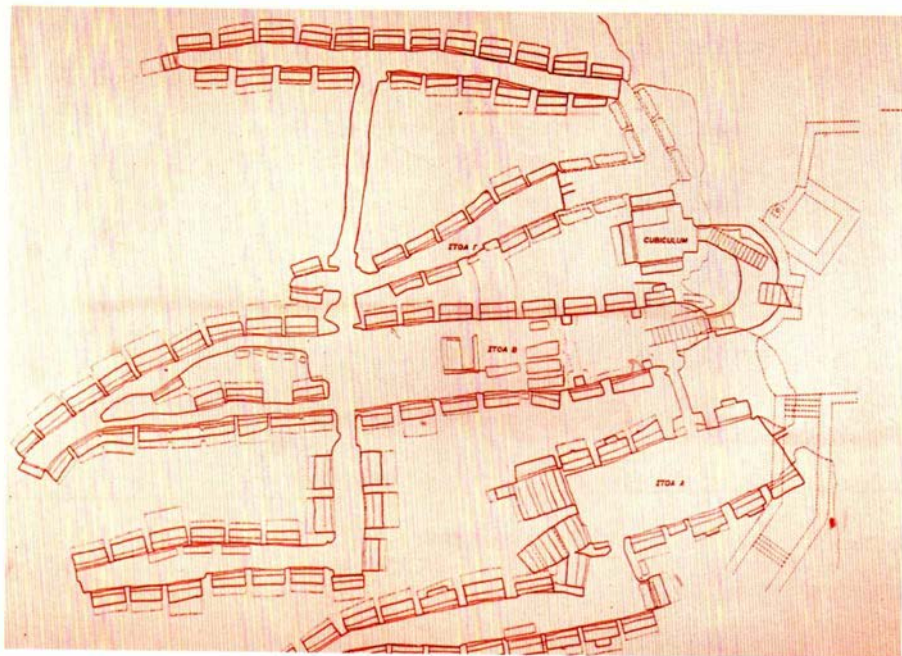
Οικισμός Καμάρι. Νότια της εκκλησίας του Αγ. Γεωργίου Θαλασσίτη, αποκαλύφθηκε συγκρότημα οικιστικών εγκαταστάσεων με ληνό και λουτρό. Η διάρκεια ζωής του χώρου καλύπτει την περίοδο από τον 4ο έως τον 8ο αιώνα. Εξωτερικά του λουτρού βρέθηκαν αγάλματα των πρώιμων ρωμαϊκών αυτοκρατορικών χρόνων από ταφικό μνημείο, τα οποία οι κάτοικοι του βυζαντινού οικισμού είχαν εναποθέσει προσεκτικά.

Άνδρος

Ο ναός του Ταξιάρχη Μεσσαριάς κτίστηκε, όπως αναφέρει κτητορική επιγραφή στο επίθημα του βόρειου κίονα, το 1158, στα χρόνια του βυζαντινού αυτοκράτορα Μανουήλ Α΄ Κομνηνού. Από το ίδιο μνημείο σώζεται επίσης αναθηματική επιγραφή με τα ονόματα των κτητόρων του ναού, την Ειρήνη Πρασίνη και το σύζυγό της Κωνσταντίνο Μοναστηριώτη. Η τελευταία επιγραφή φυλάσσεται στο τοπικό αρχαιολογικό μουσείο.

Μήλος

Οι παλαιοχριστιανικές κατακόμβες της Μήλου είναι μοναδικές σε μέγεθος στον ελλαδικό χώρο (3ος αι.).

Ίος

Το βυζαντινό κάστρο του νησιού γνωστό ως Παλαιόκαστρο, βρίσκεται σε εξαιρετικά επίκαιρη θέση και ελέγχει τη θαλάσσια περιοχή μεταξύ Νάξου, Πάρου και Ίου.

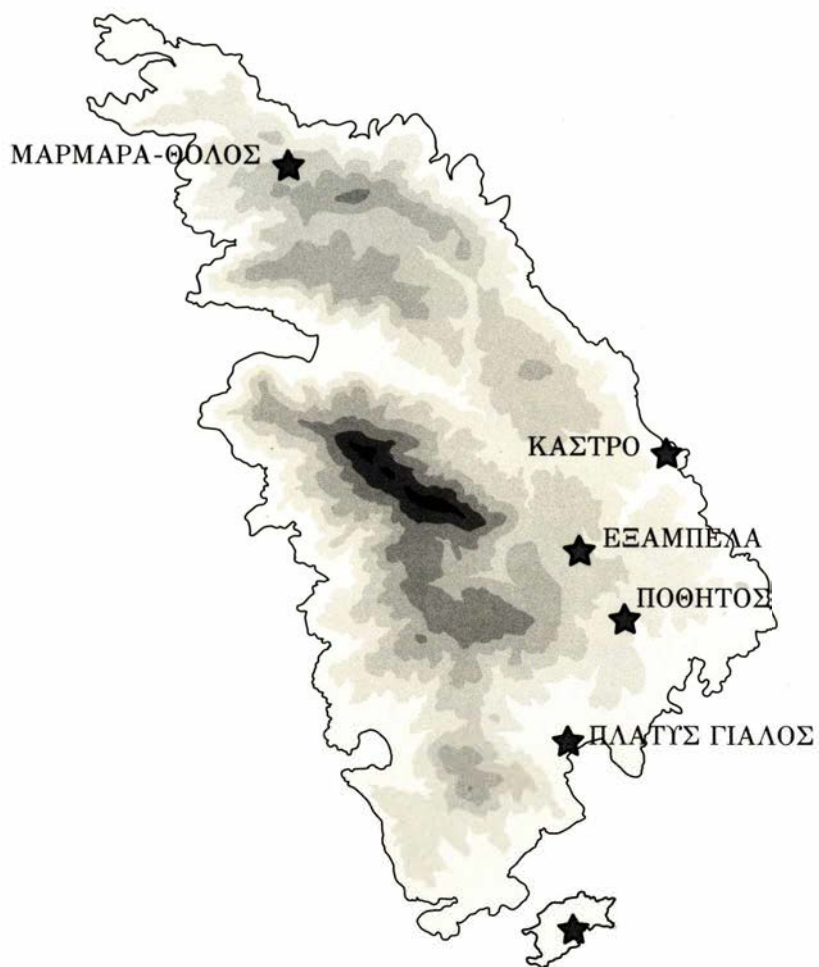
Σίκινος

Ο ναός της Επισκοπής αφιερωμένος στη Θεοτόκο, αρχικά αποτελούσε ταφικό μνημείο (ηρώον) των αρχών του 3ου αι. π.Χ. Ο χρόνος μετατροπής του εθνικού κτίσματος σε χριστιανικό ναό δεν μπορεί να προσδιοριστεί με ακρίβεια. Στο εσωτερικό του ναού σώζονται γλυπτά τέμπλου του 7ου – 8ου αι.

ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΣΙΦΝΟΣ: ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΕΝΔΕΙΞΕΙΣ

ΠΡΟΚΑΤΑΡΚΤΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

Κάστρο

Η ιστορία του Κάστρου κατά τη βυζαντινή περίοδο είναι σχεδόν άγνωστη. Ωστόσο, η στρατηγική θέση του οχυρωμένου από την αρχαιότητα οικισμού, πάνω στο πλάτωμα ενός απόκρημνου από την πλευρά της θάλασσας λόφου, θα πρέπει να αποτέλεσε και στα βυζαντινά χρόνια ασφαλή τόπο διαμονής. Η συνεχής εγκατοίκηση του λόφου αλλοίωσε σε μεγάλο βαθμό τους παλαιότερους οικιστικούς πυρήνες. Πιθανότατα τα εκτεταμένα αμυντικά έργα του Ιωάννη ή Γιαννούλη Ντακορώνια στις αρχές του 14ου αιώνα να επέφεραν την πρώτη ουσιαστική εξαφάνιση των βυζαντινών και γενικότερα των παλαιότερων φάσεων του οικισμού.

Εξάμπελα

Στον περίβολο του Αγίου Νικολάου του Παλιού βρίσκονται εντοιχισμένοι δύο μονόλιθοι αρράβδωτοι κίονες της πρωτοβυζαντινής περιόδου που φέρουν στο πάνω και κάτω μέρος ταινίες. Στηρίζονται σε εκφυλισμένη αττική ιωνική βάση με τετράγωνη πλίνθο και τρεις αλληπάλληλες σπείρες. Η βάση σώζει στην ορατή της πλευρά εγχοπή, πιθανότατα για τη στήριξη θωρακίου. Η ύπαρξη των δύο αυτών αρχιτεκτονικών μελών υποδηλώνει ότι πιθανότατα στη θέση του σημερινού ναού ή κοντά σε αυτόν προϋπήρχε βασιλική των πρωτοβυζαντινών χρόνων.

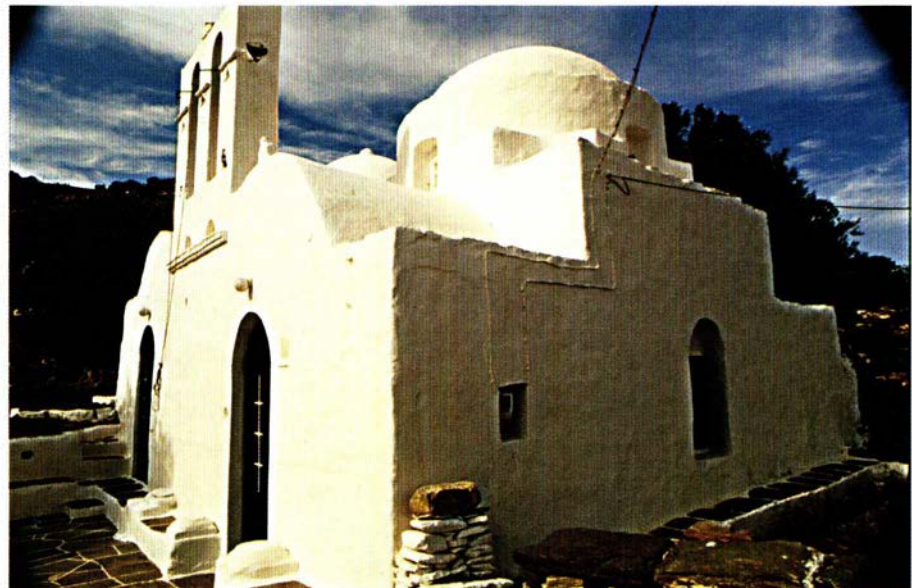

Τοποθεσία “στου Ποθητού”

Το 1975, κοντά σε ερειπωμένο εκκλησάκι του Αγ. Θωμά, βρέθηκε επιγραφή, η οποία χρονολογείται το έτος 787 και μνημονεύει τους κτήτορες της ομώνυμης εκκλησίας. Η πολύτιμη αυτή χρονολογημένη επιγραφή αποτελεί μοναδικό αρχαιολογικό εύρημα. Σήμερα είναι εντοιχισμένη στον περίβολο σύγχρονης κατοικίας δίπλα στο νεόκτιστο ναΐδριο του Αγίου Θωμά, ενώ αρχικά είχε μεταφερθεί για φύλαξη στο μοναστήρι της Παναγίας της Βρύσης. Στην ίδια τοποθεσία σημειώνεται από τον Σίμο Συμεωνίδη, το 1994, ότι «έχουν επιση-

μανθεί τα λείψανα οικισμού της Βυζαντινής εποχής, όπου και δύο ναοί της ίδιας περιόδου. Στα θεμέλιά τους είναι κτισμένοι οι ναοί του Αγίου Θωμά και της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος. Ο δεύτερος επάνω στα ερείπια τρίκλιτης βασιλικής». Η σύγχρονη ανοικοδόμηση της περιοχής καθιστά δύσκολο τον εντοπισμό των σημαντικών αυτών αρχαιολογικών λειψάνων. Η τοποθεσία στον Ποθητού, στο δρόμο προς τα υπήνεμα λιμανάκια Φάρος και Πλατύς Γυαλός, σε προφυλαγμένη σχετικά θέση της ενδοχώρας του νησιού, με θέαση προς τα ανατολικά και νοτιοανατολικά παράλια, φαίνεται ότι αποτελούσε μια σημαντική περιοχή της Σίφνου κατά τη βυζαντινή περίοδο.

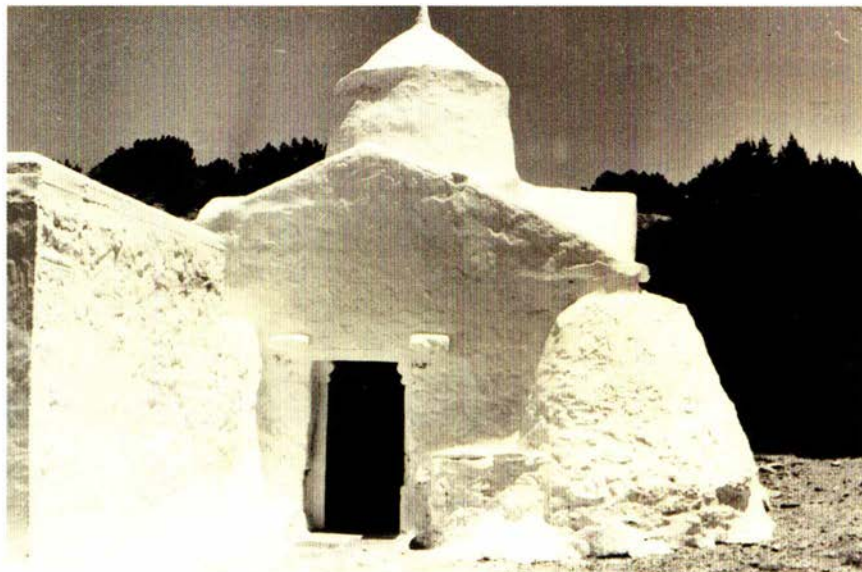
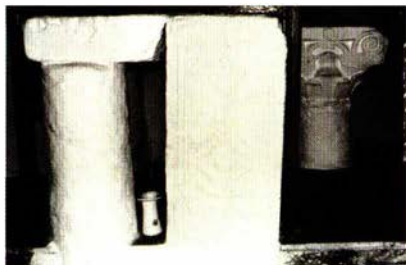
Πλατύς Γυαλός

Στις πεζούλες δεξιά και αριστερά από την είσοδο του ναού της Αγίας Σοφίας βρίσκονται εντοιχισμένες πρωτοβυζαντινές βάσεις κίωνων. Η παρουσία τους, καθώς και τα ίχνη ημικυκλικής αφίδας εξωτερικά της κόγχης του Ιερού, υποδηλώνουν ότι η εκκλησία της Αγίας Σοφίας έχει κτιστεί στα ερείπια προγενέστερης, πιθανότατα πρωτοβυζαντινής, βασιλικής. Το μεγάλο κτίσμα «παλαιοχριστιανικής εποχής» που εντόπισε στον Πλατύ Γυαλό η Βαρβάρα Φιλιππάκη, κατά γραπτή πληροφορία του αδελφού της Μάνου το 1989, δεν έγινε δυνατόν, μέχρι σήμερα, να εντοπιστεί. Η ύπαρξη ωστόσο, της βασιλικής δείχνει ότι κατά τους πρωτοβυζαντινούς τουλάχιστον χρόνους, στο προφυλαγμένο από τους δυνατούς βοριάδες του Αιγαίου φυσικό λιμάνι του Πλατύ Γυαλού, υπήρχε οικισμός, ο οποίος πιθανότατα εξυπηρετούσε ως καταφύγιο των πλοίων, αλλά και ως σταθμός ανεφοδιασμού και ακόμη ως λιμάνι για τη διεκπεραίωση εμπορικών συναλλαγών.

Το νησάκι της Κιτριάνης

Στο νησάκι της Κιτριάνης ή Κυπριανής, απέναντι από τον Πλατύ Γυαλό, υπάρχει μικρή εκκλησία αφιερωμένη στο Γενέθλιο της Θεοτόκου. Ο ναός ανήκει στο σταυροειδή εγγεγραμμένο τύπο με τρούλλο και αποτελεί τη μοναδική εκκλησία του νησιού της μεσοβυζαντινής περιόδου που σώζει άθικτο τον αρχικό αρχιτεκτονικό της τύπο και σπαράγματα τοιχογραφιών της ίδιας περιόδου. Στο ναό έχουν χρησιμοποιηθεί σε δεύτερη χρήση γλυπτά, τα οποία πιθανότατα έχουν μεταφερθεί από την απέναντι ακτή ή και από άλλη τοποθεσία της Σίφνου. Το γεγονός αυτό υπαινίσσεται ότι το νησί της Σίφνου διέθετε σημαντικά μνημεία των διαφόρων βυζαντινών περιόδων, τα οποία όμως είτε έχουν εξ' ολοκλήρου καταστραφεί, είτε έχουν υποστεί αλλεπάλληλες ανακαινίσεις, έτσι ώστε αλλοιώθηκε η αρχική τους μορφή και συνεπώς χάθηκε η πολύτιμη μαρτυρία τους για την ανασύσταση της ιστορίας του νησιού.

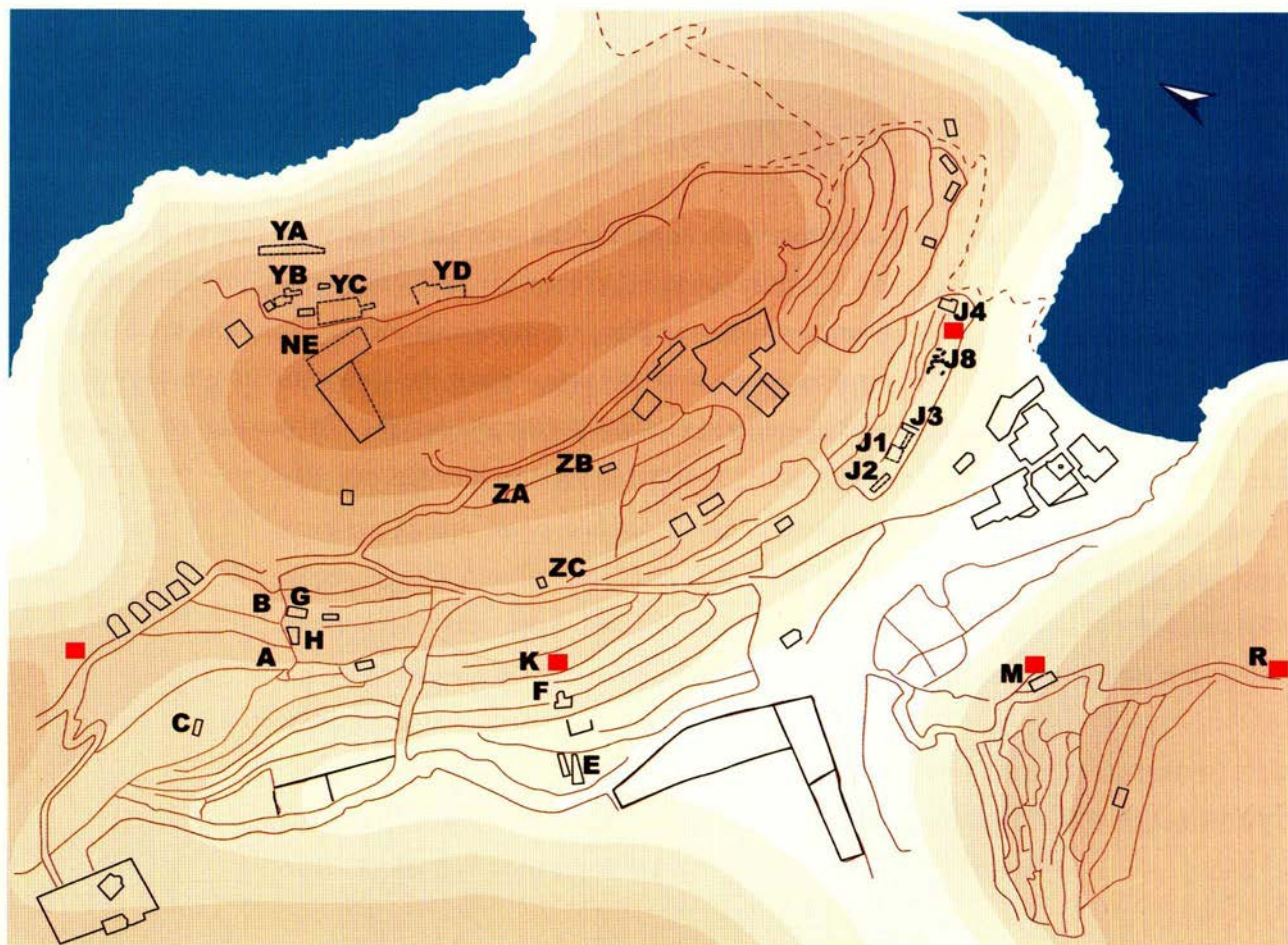
Η διεξοδική δημοσίευση του μνημείου από την καθηγήτρια Νανώ Χατζηδάκη αποτελεί συμβολή στη μελέτη της βυζαντινής τέχνης στη Σίφνο. Κατά τη Χατζηδάκη η εκκλησία της Κιτριάνης θα πρέπει να χρονολογείται στα τέλη του 10ου-11ου αιώνα.

Μάρμαρα-Θόλος

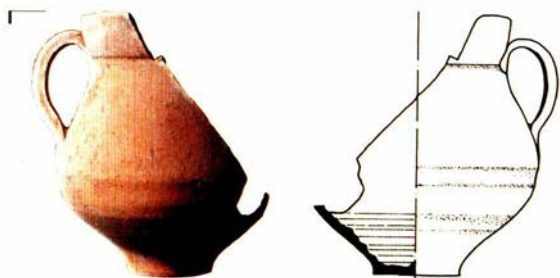

Στην τοποθεσία αυτή της βόρειας Σίφνου εντοπίστηκε το 1988 από την ΚΑ' Εφορεία Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων μεγάλο οικοδόμημα, το οποίο με βάση την τοιχοδομία του και το κεραμολογικό υλικό που συγκεντρώθηκε από τη γύρω περιοχή θα μπορούσε να χρονολογηθεί στην ύστερη ρωμαϊκή-πρώιμη βυζαντινή περίοδο. Το μνημείο και η ευρύτερη περιοχή του χρειάζεται περαιτέρω έρευνα.

ΚΙΝΗΤΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΟ ΚΑΣΤΡΟ ΤΗΣ ΣΙΦΝΟΥ

Κατά τη διάρκεια των αγγλικών ανασκαφών (1935-1937) αποκαλύφθηκε, σε τομές στις νότιες και νοτιοανατολικές υπώρειες του Κάστρου (τομές J, K), καθώς και σε θέσεις γύρω από το μονοπάτι που οδηγεί στο Φάρο (τομές M, R), πρωτοβυζαντινή κεραμική (μέσα 4ου-μέσα 6ου αι.). Από την ίδια ανασκαφή αναφέρονται ελάχιστα δείγματα κεραμικής μεσοβυζαντινής και υστεροβυζαντινής περιόδου, χωρίς ενδείξεις για τον ακριβή τόπο ανεύρεσής τους. Λιγοστά αρχιτεκτονικά γλυπτά των βυζαντινών χρόνων από περισυλλογή βρίσκονται στο τοπικό αρχαιολογικό μουσείο, ενώ μερικά είναι ακόμη εντοιχισμένα σε κτήρια ή μαντρότοιχους του νεότερου οικισμού ή της ευρύτερης περιοχής. Από τον ιστορικό Σίμο Συμεωνίδη αναφέρεται ότι κατά τις αρχαιολογικές ανασκαφές στο Κάστρο αποκαλύφθηκαν τα ερείπια βυζαντινού ναού και θραύσματα από πήλινα λατρευτικά αντικείμενα. Η πληροφορία δεν μπόρεσε να διασταυρωθεί με τις δημοσιευμένες αρχαιολογικές εκθέσεις. Θραύσματα πρωτοβυζαντινών λυχνariών (4ος-6ος αι.) εντοπίστηκαν στα ράφια του αρχαιολογικού μουσείου του Κάστρου, όπου φυλάσσονται τα λιγοστά ευρήματα της αγγλικής ανασκαφικής έρευνας. Τα σημαντικότερα ευρήματα της συγκεκριμένης έρευνας χάθηκαν στη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου πολέμου.

Τμήμα από μικρή μόνωτη κούπα (4ος-5ος αι.). Παλαιές αγγλικές ανασκαφές, τομέας M

Θραύσμα από δίσκο αμυγδαλόσχημου λυχνariού αττικού εργαστηρίου (τέλη 4ου αι.- α' μισό 5ου αι.). Στο κέντρο του δίσκου και περιμετρικά της οπής πλήρωσης, πολύφυλλος ρόδακας. Παλαιές αγγλικές ανασκαφές, τομέας άγνωστος

Κορινθιάζον κιονόκρανο με οδοντωτά φύλλα άκανθας στην κάτω ζώνη και υδροχαρή φύλλα στην πάνω (5ος αι.)

Στρεπτός κιονίσκος πιθανότατα τέμπλου, με συμφυές κορινθιακό κιονόκρανο. Στην κάτω ζώνη φέρει φύλλα άκανθας που εφάπτονται στα άκρα, ενώ οι δύο έλικες που φυτρώνουν από το κέντρο καλύπτουν την πάνω ζώνη, που διαμορφώνεται σε εσοχή. Μεταξύ των δύο ελίγων σχηματοποιημένος ρόδακας. Ο στρεπτός κιονίσκος καταλήγει σε αστράγαλο και κυμάτιο από ωά και λόγχες (8ος αι.)

Κορινθιακό κιονόκρανο κιονίσκου τέμπλου με σχηματοποιημένη απόδοση (6ος -7ος αι.)

Θραύσμα από δίδυμο θωράκιο (6ος αι.)

Θραύσμα πεσσίσκου τέμπλου με συμφυές θωράκιο (7ος - 8ος αι.)

Επίκρανο παραστάδος εντοιχισμένο στον αυλόγυρο της παιδικής χαράς, πίσω από το παλαιό σχολείο. Στην ορατή λοξότμητη στενή πλευρά του διακρίνεται τμήμα ανάγλυφου σταυρού με πεπλατυσμένες τις κεραίες (5ος-6ος αι.)

Κορινθιακό κιονόκρανο (τέλη 5ου-6ος αι.) εντοιχισμένο στη στέγη του ναού της Αγ. Αικατερίνης. Ο ναός της Αγ. Αικατερίνης βρίσκεται στη ρεματιά που οδηγεί στη Μονή της Βρύσης.

Χάλκινο νόμισμα (φόλλις) του βυζαντινού αυτοκράτορα Ιου-
στίνου Β' (565-578) στην κατοχή του Κωνσταντίνου Λεμπέση,
από την ευρύτερη περιοχή του Κάστρου.

Χάλκινο νόμισμα (φόλλις) Ηρακλείου (610-641), επίσης από την
ευρύτερη περιοχή του Κάστρου.

Στο Κάστρο έχουν βρεθεί και μερικά χάλκινα νομίσματα του 4ου αιώνα, τα οποία εκτί-
θενται στο τοπικό αρχαιολογικό μουσείο. Διακρίνονται κοπές του καίσαρος Ιουλιανού
(354-360) και των αυτοκρατόρων Ουάλη (364-378) και Θεοδοσίου Α' (379-3

Η ΚΤΗΤΟΡΙΚΗ ΕΠΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΘΩΜΑ

ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

*+ Κ(ύρι)ε βωήθη τοῦ δούλου σου +
Εὐστόργη, Κοσμοῦς, Λεώντου,
Νηκήτα, Λανπούσας
τῶν ἐμῶν τέκνων, ἀμήν.
Ἐκτήσστην ὡ ἄγηως Θω-
μᾶς εἰς ἔτος Ϛςϛ' (=787)*

Η επιγραφή του Αγίου Θωμά αποτελεί πολύτιμο τεκμήριο για τη ζωή της Σίφνου στα βυζαντινά χρόνια. Η σπουδαιότητα της επιγραφής έγκειται τόσο στο γεγονός ότι αυτή αποτελεί τη μοναδική άμεση ιστορική μαρτυρία για το νησί κατά τη μεσοβυζαντινή περίοδο, όσο και στο γεγονός ότι αναφέρεται σε μια περίοδο κατά την οποία γενικά δεν διασώζονται γραπτές πηγές, και για το λόγο αυτό είναι γνωστή στη διεθνή βιβλιογραφία ως περίοδος των σκοτεινών αιώνων. Αυτή η μοναδική μαρτυρία μπορεί να προσφέρει πολύτιμες πληροφορίες όχι μόνο για την άγνωστη από άλλες πηγές οικογένεια που ζει στο κυκλαδίτικο νησί της Σίφνου, αλλά και για την ιστορία του νησιού και γενικότερα των Κυκλάδων.

Τα ονόματα των δωρητών

Το πρώτο όνομα της επιγραφής ανήκει στον κτήτορα του ναού και αποτελεί τη γενική του σπάνιου ονόματος Ευστόργης, που προέρχεται από το Ευστόργιος. Ο Λίνος Πολίτης στο σχολιασμό της επιγραφής θεώρησε ότι η κατάληξη -ης απηχεί τύπο της δημοτικής. Ωστόσο, η κατάληξη -ης σε ονόματα που σχηματίζονται και με κατάληξη -ιος είναι συνηθισμένη ήδη από την ύστερη αρχαιότητα και την πρωτοβυζαντινή περίοδο. Στο Λεξικό της Βρετανικής Ακαδημίας, καθώς και σε σφραγίδες αυτής της περιόδου, ανευρίσκονται ονόματα όπως Ευστάθης (αλλά γεν. Ευστάθου), Ευτύχης (και Ευτύχιος), Ευγένης (και Ευγένιος), Ευπρεπής (αλλά και Ευπρέπων), Ευθάλης (αλλά και Ευθάλιος), Ευθάρσης. (Ευστάθης, Ευτύχης, Ευγένης, Ευθάλης, Ευθάρσης κ.λπ.). Ο γραμματικός αυτός τύπος της ιωνικής διαλέκτου χρησιμοποιείται επίσης και σε πολλά μεταγενέστερα βυζαντινά κείμενα. Ενδεικτικά αναφέρεται η επιγραφή *Ευστόλη βασιλικού χαρτοφύλακος*, που απαντάται σε μολυβδόβουλλο του 8ου-9ου αιώνα.

Το όνομα της συζύγου του δωρητή και αυτό σε γενική πτώση *Κοσμούς* είναι επίσης σπάνιο. Στο Προσωπογραφικό Λεξικό του Βερολίνου της μεσοβυζαντινής εποχής αναφέρονται δύο περιπτώσεις με πρόσωπα που φέρουν αυτό το όνομα και αφορούν η μεν πρώτη την Κοσμή, κόρη του αυτοκράτορα Λέοντος Γ' και της αυγούστας Μαρίας, αδελφή του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Ε' και η δεύτερη την Κοσμού, εγγονή του αγίου Φιλαρέτου από την Άμνια. Ο Λίνος Πολίτης θεωρεί ότι η ονομαστική του ονόματος είναι Κοσμού, κατά εκλαΐκευμένη παραφθορά της κατάληξης των θηλυκών ονομάτων σε -ώ, τα οποία είναι κατάλοιπα της ιωνικής διαλέκτου. Η ονομαστική του ονόματος της επιγραφής, κατά την άποψή μας, θα πρέπει να είναι Κοσμή, γιατί το όνομα αυτό, του οποίου η ετυμολογία δεν είναι καθόλου χριστιανική, απηχεί, όπως και τα άλλα δύο (Ευστόργης και Λάμπουσα) από τα πέντε συνολικά ονόματα της επιγραφής, αρχαιοπρεπή προέλευση. Ονόματα με κατάληξη -ώ στην ονομαστική είναι συνήθη από την ύστερη αρχαιότητα και τους πρωτοβυζαντινούς χρόνους, όπως Μελιτώ, Αρετώ, Τελεσώ. Αλλά και σε κείμενα της μεσοβυζαντινής περιόδου συναντάται η ονομαστική με την κατάληξη -ώ (π.χ. Μεγαλώ, Μεγεθώ, Ευδοκώ, Κοσμή). Μόνον ο Βίος του οσίου Φιλαρέτου, γραμμένος σε γλώσσα απλή και με

πολλά δημώδη στοιχεία από τον Νικήτα, εγγονό του οσίου, διασώζει τον παρεφθαρμένο και δημωδέστερο τύπο Κοσμού. Επιπλέον, ο τύπος της γενικής -ους είναι συνηθισμένος σε ονόματα με κατάληξη ονομαστικής -ώ. Ενδεικτικά αναφέρεται η γενική Μεγαλοῦς για το όνομα Μεγαλώ (βλ. ενδεικτικά το Βίο Θεοφάνους του Ομολογητού από τον πατριάρχη Μεθόδιο).

Το τρίτο όνομα της επιγραφής Λεώντου ανήκει στον πρώτο γιο της κυκλαδίτικης οικογένειας και αποτελεί, όπως έχει ήδη επισημάνει ο Πολίτης, παραφθορά της γενικής του ευρύτατα διαδεδομένου αυτή την εποχή ονόματος Λέων. Το όνομα του δεύτερου γιου της οικογένειας, Νικήτας, είναι επίσης διαδεδομένο στα τέλη του 8ου αιώνα.

Η θυγατέρα της οικογένειας φέρει το σπάνιο όνομα Λάμπουσα. Στην επιγραφή δίνεται σε γενική πτώση με τον τύπο Λανπούσας. Η αναγραφή του συμπλέγματος μπ ως ντ είναι αρκετά συνηθισμένο λάθος, το οποίο συναντάται και σε σφραγίδες. Το ανδρικό όνομα Λάμπων προέρχεται προφανώς από τη μετοχή του ρήματος λάμπω και απαντάται σε επιγραφές της ελληνιστικής περιόδου σε όλα σχεδόν τα νησιά (Αμοργό, Δήλο, Κω, Λήμνο, Μήλο, Ρόδο, Σάμο και Θάσο). Από αυτό το αρσενικό θα μπορούσε να προέρχεται το εξαιρετικά σπάνιο θηλυκό Λάμπουσα.

Η ταυτότητα των δωρητών

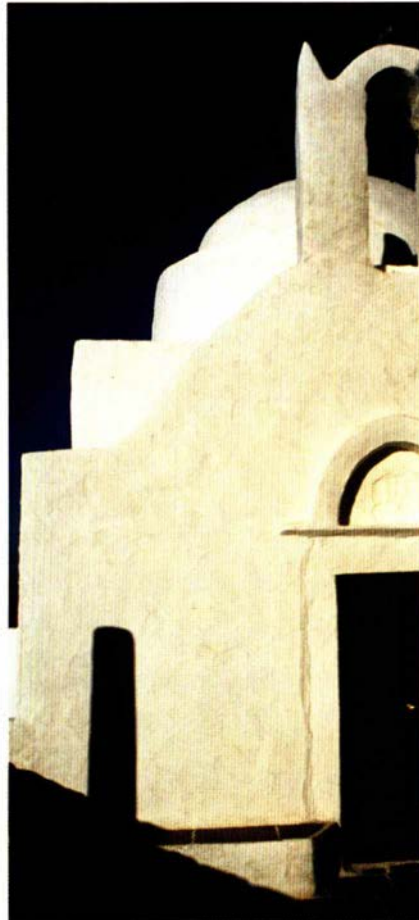
Είναι δύσκολο να εξιχνιάσουμε την ταυτότητα της οικογένειας του Ευστόργη. Τα αρχαιοπρεπή ονόματα των περισσότερων μελών της την απομακρύνουν από τους τοπικούς εκκλησιαστικούς κύκλους και ίσως ο Ευστόργης να ήταν ένα από τα εξέχοντα, σχετικά εύπορα μέλη, της τοπικής κοινωνίας, ακόμη και της ευρύτερης κοινωνίας των Κυκλάδων. Οι πληροφορίες που διαθέτουμε γενικά για την κοινωνία των νησιών τον 8ο αιώνα είναι εξαιρετικά φειδωλές. Τα μολυβδόβουλλα της περιόδου προσδιορίζουν ωστόσο, κρατικούς αξιωματούχους στην περιοχή, οι οποίοι είτε ασκούσαν καθήκοντα συλλογής φόρων, όπως ο Στέφανος διοικητής Άνδρου, είτε ασχολούνταν με τον έλεγχο του εμπορίου ως υπεύθυνοι των βασιλικών κομμερκίων, όπως της Μήλου και των βασιλικών κομμερκίων Μήλου, Θήρας, Ανάφης, Ίου και Αμοργού. Επιπλέον, στα χρόνια της βασιλείας του Λέοντος Γ' (717-741) και Κωνσταντίνου Ε' (741-775), η περιοχή του νησιωτικού χώρου της αυτοκρα-

τορίας, υφίσταται διοικητική αναδιάρθρωση για την αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση του αραβικού κινδύνου. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο θα μπορούσε να υποθέσει κανείς ότι ο Ευστόργης, ο δωρητής του ναού, ίσως ήταν κρατικός υπάλληλος επιφορτισμένος με καθήκοντα διοικητικά, στρατιωτικά ή και οικονομικά.

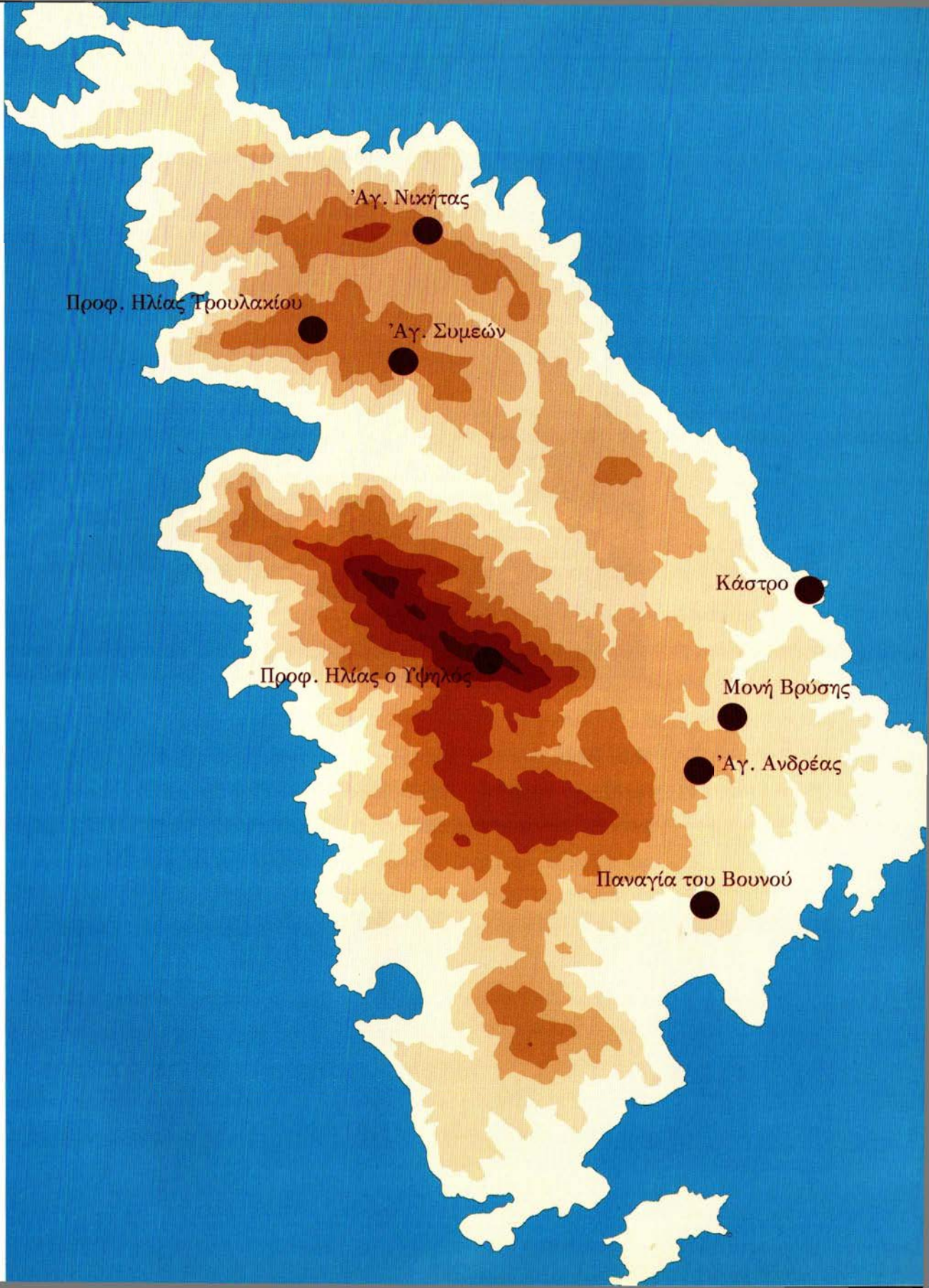
Η σύγκληση της Ζ' Οικουμενικής Συνόδου το έτος 787, η οποία αποφάσισε την αναστήλωση των εικόνων και τερμάτισε σε πρώτη φάση την εικονομαχία, σηματοδότησε για τους υπήκοους της αυτοκρατορίας μια νέα εποχή. Η ανέγερση της εκκλησίας του Αγίου Θωμά στη Σίφνο αποτελεί ίσως έκφραση της προσωπικής ευσέβειας του Ευστόργη. Ωστόσο, η σύμπτωση ανέγερσης του ναού με το συγκεκριμένο έτος, καθώς και η περιεργη επιλογή του αγίου Θωμά για την αφιέρωση του ναού— δεν μαρτυρείται άλλη εκκλησία στο όνομα του αγίου έξω από την Κωνσταντινούπολη—συνιστούν δύο παραμέτρους που επιτρέπουν μια διαφορετική ερμηνεία. Ο άγιος Θωμάς είναι γνωστός για τη δυσπιστία που επέδειξε στο γεγονός της Αναστάσεως του Ιησού και μπορεί το όνομά του να συνδέεται συμβολικά με θέματα αξιοπιστίας και στην περίπτωση μας η επιλογή του ονόματος του αγίου Θωμά δεν φαίνεται να είναι τυχαία. Ο ιδρυτής του ναού επιλέγει το συγκεκριμένο άγιο, αποβλέποντας να δείξει με συμβολικό, αλλά και με απτό τρόπο στην κεντρική εξουσία, η οποία πλέον είναι εικονολατρική, ότι έχει πιστέψει στη σημαντικότερη θρησκευτική αλλαγή και ότι ο ίδιος και η οικογένειά του έχουν προσχωρήσει πλέον στην εικονολατρική μερίδα.

Η περιγραφή της Σίφνου είναι δυνατόν να επιδέχεται ποικίλες ερμηνείες και αναγνώσεις, ωστόσο αντικατοπτρίζει ανάγλυφα την κοινωνία των βυζαντινών νησιών, μια κοινωνία όπου επιβιώνουν οι έντονες αρχαίες παραδόσεις και ταυτόχρονα είναι υποχρεωμένη να ζει τη μεσαιωνική πραγματικότητα.

ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΑ ΚΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ ΣΤΗ ΣΙΦΝΟ:
ΠΙΘΑΝΕΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΕΣ ΕΝΔΕΙΞΕΙΣ ΚΑΙ ΚΑΤΑΛΟΓΑ

Τα μοναστήρια και οι πολυάριθμες εκκλησίες της Σίφνου αποτελούν πραγματικό στολίδι για το νησί, ενώ περίφημα είναι τα πανηγύρια που οργανώνονται εκεί όλο το χρόνο. Τα πολλαπλά ασβεστάματα και οι συχνές ανακαινίσεις των μνημείων, απόρροια της επιθυμίας του ανθρώπου να περιποιείται τους λατρευτικούς του χώρους, έχουν επιφέρει σοβαρές αλλοιώσεις στις αρχικές οικοδομικές φάσεις. Συνεπώς η συμβολή τους στην ιχνηλάτηση του βυζαντινού παρελθόντος της Σίφνου είναι περιορισμένη. Η συστηματική μελέτη σε ορισμένα από τα μνημεία αυτά, με λεπτομερείς αρχιτεκτονικές αποτυπώσεις και δοκιμαστικές τομές στο εσωτερικό τους προς αναζήτηση βυζαντινών τοιχογραφιών, έχει δρομολογηθεί από την αρμόδια Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων.

Αξιοσημείωτη είναι η ανέγερση εκκλησιών και κυρίως μοναστηριών στις κορυφές βουνών (Προφήτης Ηλίας ο Ύψηλός, Άγ. Συμεών, Προφήτης Ηλίας στο Τρουλλάκι) ή λόφων (Άγ. Νικήτας, Άγ. Ανδρέας). Ως γνωστόν, σε ορισμένες από αυτές τις θέσεις έχουν εντοπιστεί σημαντικές αρχαίες ακροπόλεις με στρατηγική σημασία, καθώς μπορούσαν να ελέγχουν μεγάλα τμήματα του νησιού και του Αιγαίου Πελάγους. Η μεταγενέστερη χρήση των θέσεων αυτών, και ειδικότερα κατά τους βυζαντινούς χρόνους, θα πρέπει να εξυπηρετούσε παρόμοιες ανάγκες. Οι αρχαίες οχυρώσεις άντεξαν στη φθορά του χρόνου, ενώ τμήματά τους ενσωματώθηκαν και ισχυροποίησαν τα μεταγενέστερα κτίσματα. Τα μοναστήρια που κτίστηκαν σε αυτές τις δεσποζούσες θέσεις δεν πρέπει να παρείχαν μόνο ασφαλές καταφύγιο σε στιγμές εκτάκτου ανάγκης, αλλά ίσως λειτουργούσαν και ως παρατηρητήρια ή ακόμη ως φάροι ή αναγνωριστικά σημάδια για τα πλοία που ταξίδευαν στο Αιγαίο με τις ασταθείς καιρικές συνθήκες, σε μια εποχή μάλιστα που, όπως μαρτυρούν οι πηγές, η έλλειψη χαρτογράφησης του χώρου απασχολούσε τους βυζαντινούς θαλασσοπόρους.

Επιγραφή από τον Προφήτη Ηλία του Ύψηλού.

Η Μονή του Προφήτη Ηλία του Ύψηλού αποτελεί σημαντικό μνημείο του νησιού, η ανέγερση του οποίου ανάγεται στα βυζαντινά χρόνια, όπως καταδεικνύουν ορισμένα αρχιτεκτονικά στοιχεία στο μετασκευασμένο καθολικό. Η προφορική παράδοση εντάσσει το μνημείο στον 8ο αιώνα, κάτι που δεν έχει επιβεβαιωθεί. Η άποψη για τη χρονολόγησή του στα μέσα του 12ου αιώνα είναι περισσότερο διαδεδομένη, δεδομένου ότι το 1957 εντοπίστηκαν από τον Μιχαήλ Γκητάκο, στον περίβολο της μονής, δύο μαρμάρινα τμήματα επιτύλιου τέμπλου με τη χρονολογία 1145. Το μοναστήρι χρονολογείται στο 12ο αιώνα από τον περιηγητή James Theodore Bent (1880). Σήμερα τα συγκεκριμένα μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη δεν είναι δυνατόν να εντοπιστούν. Κατά μαρτυρία του Μάνου Φιλιππάκη ένα από αυτά είχε μεταφερθεί «στο χωριό».

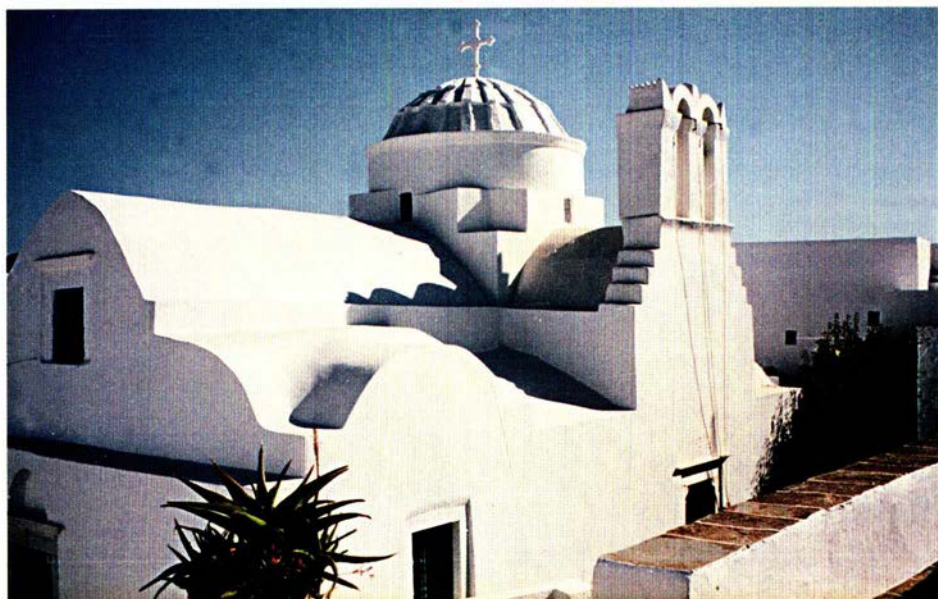
Ἀφιέρωσε/ Κ(ύριε) β(σθήθει) [τῶ]
σ(ῶ) δ(ούλω) ϚΧΝΓ (=1145) και
τοῦ προφήτ(ου)/ ἰνδικτιόνος ἡ

Μονή της Βρύσης

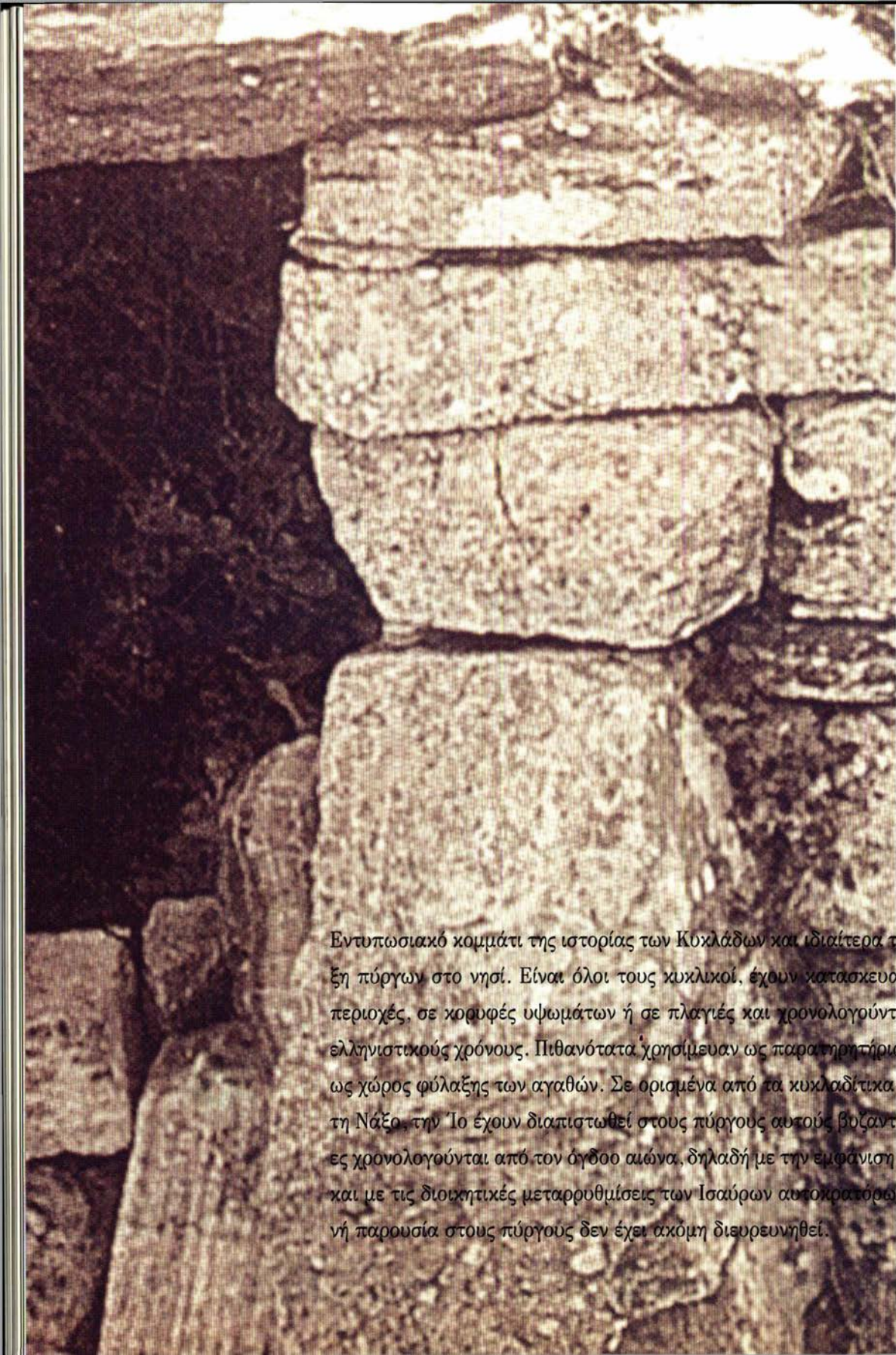
Στη μονή της Βρύσης ή Βρυσιανής υπάρχει συλλογή χειρογράφων διαφόρων εποχών, τα οποία είτε ανήκαν από παλιά στη μονή είτε συγκεντρώθηκαν εκεί από περισυλλογή. Ελάχιστα από αυτά χρονολογούνται στη μεσοβυζαντινή περίοδο. Είναι δύσκολο να διαπιστωθεί η αρχική προέλευση των πολύτιμων αυτών αντικειμένων, αλλά η ύπαρξή τους στο νησί υποδηλώνει τη σπουδαιότητα των μοναστηριών της Σίφνου. Η χρονολόγηση δύο μοναστηριών από τον περιηγητή Alexandre Buchon (1841) στο 12ο αιώνα αποτελεί επίσης πολύτιμη πληροφορία. Πρόκειται για την παλαιά γυναικεία μονή Θεολόγου, σήμερα γνωστή και ως του Μονγκού, και τη μονή Χρυσοστόμου κοντά στο χωριό Σταυρός.

Δίσηγλο χειρόγραφο (μηναίο) του 12ου αιώνα, το οποίο στο μέσον της δεύτερης στήλης διπλώνει για να επαναχρησιμοποιηθεί ως στάχωση (φωτογραφία από το Αρχείο του MIET).

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΠΥΡΓΩΝ:
ΕΠΙΜΕΤΡΟ ΣΤΗ ΣΠΟΥΔΗ ΓΙΑ ΤΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΣΙΦΝΟ

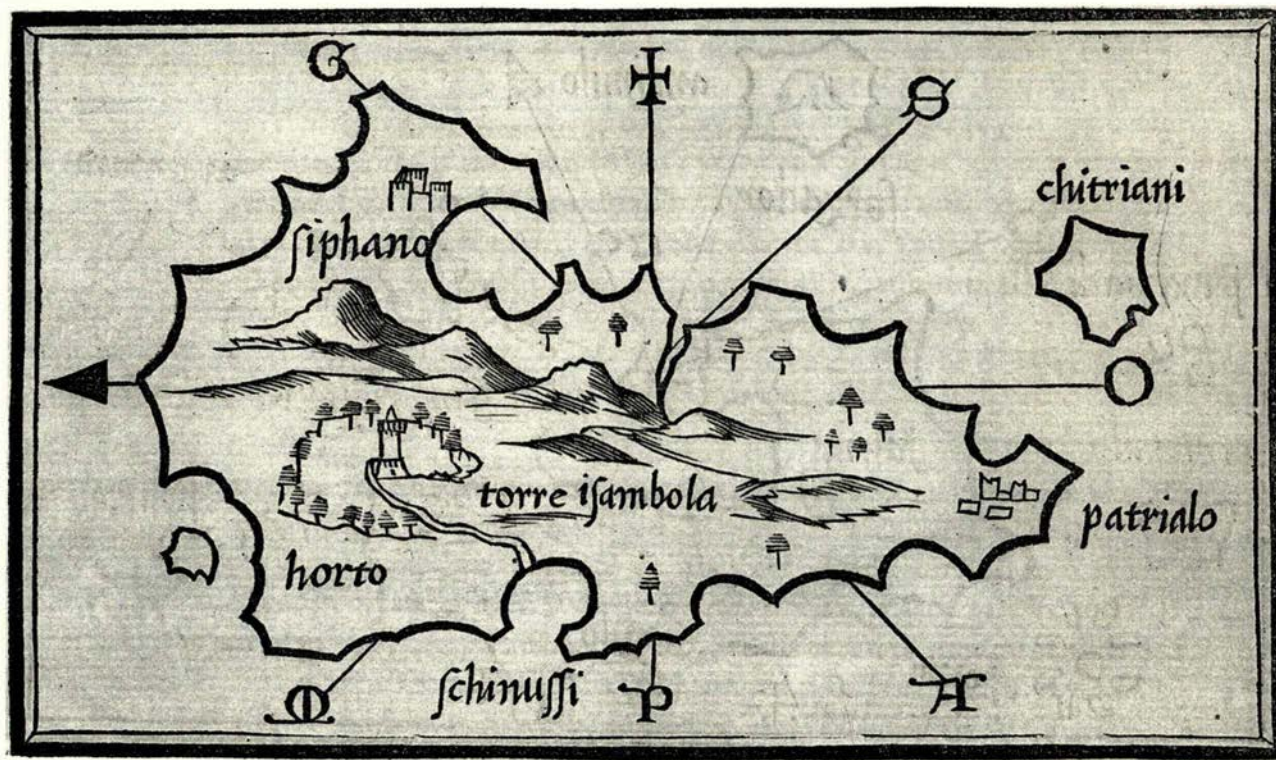
Εντυπωσιακό κομμάτι της ιστορίας των Κυκλάδων και ιδιαίτερα της Σίφνου είναι η ύπαρξη πύργων στο νησί. Είναι όλοι τους κυκλικοί, έχουν κατασκευαστεί σε καλλιεργήσιμες περιοχές, σε κορυφές υψωμάτων ή σε πλαγιές και χρονολογούνται στους κλασικούς και ελληνιστικούς χρόνους. Πιθανότατα χρησιμοποιούνταν ως παρατηρητήρια και φυλάκια, αλλά και ως χώρος φύλαξης των αγαθών. Σε ορισμένα από τα κυκλαδίτικα νησιά, όπως την Άνδρο, τη Νάξο, την Ίο έχουν διαπιστωθεί στους πύργους αυτούς βυζαντινές οχυρώσεις, οι οποίες χρονολογούνται από τον όγδοο αιώνα, δηλαδή με την εμφάνιση των Αράβων στο Αιγαίο και με τις διοικητικές μεταρρυθμίσεις των Ισαύρων αυτοκρατόρων. Στη Σίφνο η βυζαντινή παρουσία στους πύργους δεν έχει ακόμη διερευνηθεί.

ΜΙΑ ΠΡΟΚΑΤΑΡΚΤΙΚΗ ΥΠΟΘΕΣΗ

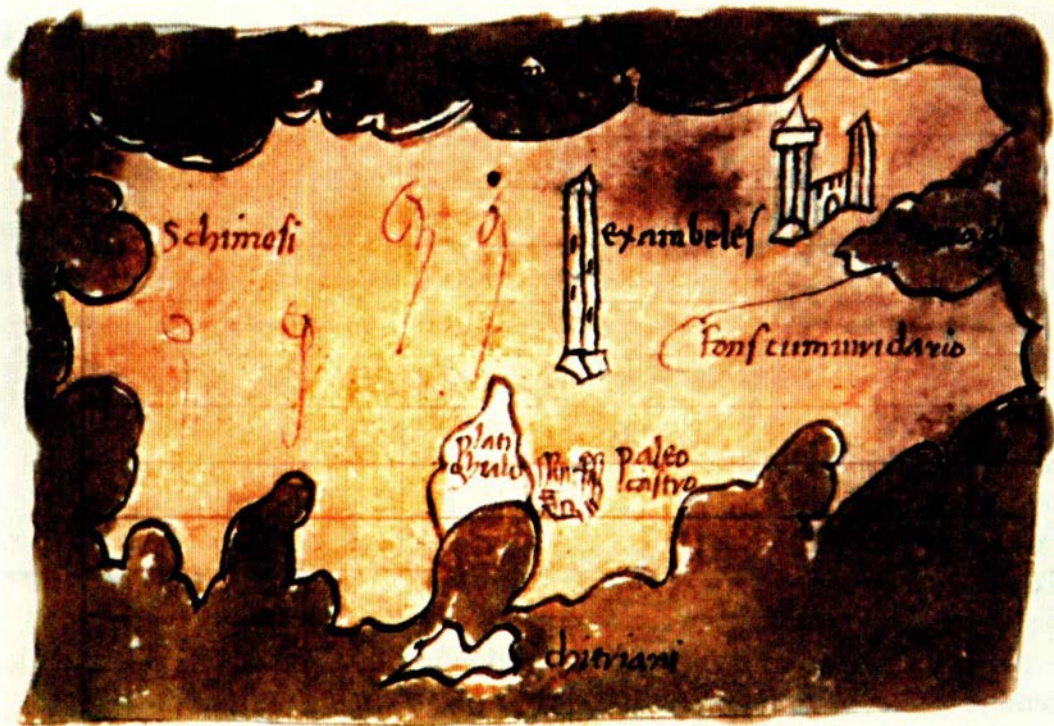
Αξιοσημείωτη είναι η σύμπτωση ότι τα νησιά που αναφέρονται σπάνια έως καθόλου στις πηγές, όπως η Κέα, η Σέριφος και η Σίφνος, έχουν το μεγαλύτερο αριθμό πύργων συγκριτικά με τα υπόλοιπα νησιά των Κυκλάδων, για τα οποία έχουμε ασφαλή μαρτυρία του βυζαντινού ενδιαφέροντος, όπως για τη Μήλο, που διέθετε βασιλικά κομμέρκια, και την Άνδρο, που ήταν έδρα διοικητή. Η ύπαρξη σφραγίδας με την επιγραφή βασιλικά κομμέρκια Αιγαίου πελάγους Νήσων (734/5) τίποτα δεν αποκλείει, ωστόσο, εκτός της Μήλου και της Άνδρου, να είχαν ενταχθεί και άλλα, απροσδιόριστα σήμερα, κυκλαδίτικα νησιά στο δίκτυο αποθηκών του Αιγαίου. Ενδεικτικό είναι ότι στην Κέα διασώζεται το τοπωνύμιο Κουμμέρτζι, λέξη που προέρχεται από το βυζαντινό κομμέρκιο, και υποδηλώνει ότι στη θέση αυτή ίσως υπήρχε σταθμός, αποθήκη ή έδρα υπηρεσίας ελέγχου, άγνωστη όμως από άλλες πηγές. Οι πύργοι της Σίφνου, κυρίως οι μονόχωροι με τον καθαρά αποθηκευτικό χαρακτήρα, όσοι τουλάχιστον διαθέτουν εύκολη πρόσβαση προς τους όρμους και τα φυσικά λιμάνια, θα μπορούσαν να έχουν χρησιμοποιηθεί ως αποθήκες από τους Βυζαντινούς. Σε τι αποσκοπούσαν όμως αυτοί οι αποθηκευτικοί χώροι; Το γενικά άγονο έδαφος των Κυκλάδων και η περιορισμένη παραγωγή αγαθών δεν δικαιολογεί την εκτεταμένη ύπαρξή τους στην περιοχή του Αιγαίου. Πιθανότερο είναι ότι στις αποθήκες αυτές γινόταν η συγκέντρωση και η αποθήκευση αγαθών από άλλες περιοχές της αυτοκρατορίας. Δεν αποκλείεται προϊόντα από το γειτονικό ελλαδικό χώρο, με τον οποίο υπήρχε καλή επικοινωνία, να αποθηκεύονταν στις Κυκλάδες και στη συνέχεια να προωθούνταν, από τα διερχόμενα εμπορικά πλοία, στην Κωνσταντινούπολη και σε άλλες αγορές.

Οι φιλολογικές αναφορές στη βυζαντινή Σίφνο είναι φειδωλές. Η ύπαρξη της επιγραφής του 787, αλλά και η ανεπιβεβαίωτη προφορική παράδοση για την ανέγερση της μονής του Προφήτη Ηλία του Ψηλού τον 8ο αιώνα, παρέχουν έμμεσες ενδείξεις ότι η Σίφνος στη βυζαντινή περίοδο και μάλιστα τον 8ο αιώνα, ήταν οπωσδήποτε ένα σημείο αναφοράς για τους Βυζαντινούς, η σημασία του οποίου λανθάνει, λόγω ελλείψεως σχετικών μαρτυριών. Η αρχαία παράδοση του νησιού, με την οποία αναπόφευκτα έρχονταν σε επαφή οι κάτοικοί του τη βυζαντινή εποχή αποτελεί μια σιωπηλή, αλλά αδιάψευστη πραγματικότητα, καθώς τα αρχαιολογικά τεκμήρια βρίσκονται ακόμη και σήμερα διάσπαρτα σε όλο το νησί.

Η ΣΙΦΝΟΣ ΓΥΡΩ ΣΤΟ 1700:
ΠΕΔΙΑ ΑΝΑΖΗΤΗΣΗΣ ΓΙΑ ΤΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΗΣ ΣΙΦΝΟΥ

Χάρτης της Σίφνου από το έργο του B. Bordone, *Isolario* (1537)

Χάρτης της Σίφνου από το έργο του C. Buondelmonti, *Liber Insularum Archipelagi* (1420-1422)

... Στη Σίφνο συναντούμε γέροντες 120 χρονών: ο αέρας, τα νερά, τα φρούτα, το κυνήγι, τα πουλερικά, όλα είναι εξαιρετικά... Αν και το νησί καλύπτεται από μάρμαρο και γρανίτη είναι ένα από τα πιο γόνιμα του Αιγαίου: παράγει αρκετό σιτάρι... Οι Σιφνιοί εμπορεύονται το λάδι και την κάπαρη. Το μετάξι του νησιού είναι καλής ποιότητας αλλά η παραγωγή είναι μικρή. Τα ντόπια βαμβακερά υφάσματα είναι περιζήτητα. Υφαίνουν ωραιότατα δίμιτα. Το υπόλοιπο εμποριο έχει σχέση με τα σύκα, τα κρεμμύδια, το κερί, το μέλι, το σουσάμι. Κατασκευάζουν επίσης ψάβινα καπέλα που πωλούνται σε όλο το Αιγαίο...

... Η Σίφνος ήταν άλλοτε ξακουστή για τα ορυχεία χρυσού και αργύρου: σήμερα όμως ελάχιστες θέσεις είναι γνωστές. Για να επισκεφθούμε το πιο γνωστό ορυχείο, πηγαίνουμε στην ακτή της θάλασσας, μετά την μισογκρεμισμένη εκκλησία του Άγιου Σώστη, αλλά δεν ξεχωρίζουμε παρά μόνο την είσοδο του ορυχείου και δεν μπορούμε να προχωρήσουμε γιατί υπάρχουν εμπόδια και είναι πολύ σκοτεινά... Ο μόλυβδος είναι επίσης πολύ κοινός... Όταν οι χωρικοί θέλουν να κυνηγήσουν πηγαίνουν να τον εξορύξουν στους αγρούς και το λιώνουν για να κατασκευάσουν σκάγια. Ο ντόπιος μόλυβδος μεταβάλλεται πολύ εύκολα σε γυαλί και αυτό το γεγονός καθιστά εξαιρετικά τα τσουκάλια του νησιού... Φημισμένα είναι επίσης τα κύπελα...

... Οι κυρίες της Σίφνου για να διατηρήσουν καλή επιδερμίδα καλύπτουν επιδέξια το πρόσωπό με λωρίδες από πανί, έτσι ώστε να φαίνεται μόνο το στόμα, η μύτη και το ασπράδι των ματιών... Και δεν είναι καθόλου πρόθυμες για γνωριμίες με τους ξένους όπως οι γυναίκες της Μήλου και της Κιμώλου.

Αποσπάσματα από το έργο του Γάλλου περιηγητή Pitton de Tournefort, Relation d' un voyage du Levant, Amsterdam 1718

SUMMARY

Studying Byzantine Siphnos (4th-12th century)

Historical and literary references to Siphnos during the Byzantine Age are very scant and concern only the Early Byzantine period. According to Hierokles' *Synekdemos*, which lists the political division of the Byzantine Empire in the sixth century, Siphnos – along with other islands in the Cyclades – was under the administrative jurisdiction of the *Provincia Insularum* (Province of the Islands). As a rule this Early Byzantine political division of the empire also constituted the basis of the ecclesiastical hierarchy. Nevertheless, in the ecclesiastical lists of the metropolises and bishoprics of the Patriarchate of Constantinople (*Notitiae episcopatum ecclesiae Constantinopolitanae*) there is no mention of Siphnos as an autonomous episcopal see. In the proceedings of the Church Council held in 536, Bishop Theodoros signs as Bishop of Paros, Siphnos and Amorgos. This bishopric seems to have been short-lived, however, and in an episcopal list of the seventh century, Paros and Amorgos appear as independent bishoprics (in the province of the Cyclades), under the Metropolitan of Rhodes. The fate of the Church on Siphnos is not known, nor is the island mentioned in any later episcopal list. The inclusion of Siphnos, in 1206, in the Duchy of Naxos, the territory of which was delimited by Marco Sanudo on the basis of the *Partitio Romaniae* (the allocation of Byzantine lands that came into the possession of the Latins after the Fourth Crusade), suggests that during the twelfth century the island was within the jurisdiction of the Metropolis of Paros and Naxos, which was founded in 1083. The *Partitio* is known to have kept to the Byzantine ecclesiastical division, as this had been defined by a chrysobull of 1198.

Given the silence of the sources and the lack of reliable archaeological evidence, the pursuit of Byzantine Siphnos is at once a difficult and an intriguing field of research. In this first phase of investigation, the aim of the Ephorate of Byzantine Antiquities is to evaluate the existing tangible evidence, to examine the indirect historical information and to proceed to interpretative approaches, in order to construct a framework within which research on the island will continue, with a view to revealing its true picture in Byzantine times. The purpose of the photographic exhibition held in the old school in the *Kastro* is to present the various preliminary stages of research to the public as well as to heighten the local population's awareness of the problems. The contribution of the Siphnians themselves to revealing their island's Byzantine past is invaluable.

The exhibition comprises seven units:

The **first** unit (panel 1: *Byzantine Cyclades: the historical background*, panel 2: *Byzantine Cyclades: the evidence of the monuments, a brief tour*) gives a summary overview of the course of historical and archaeological research in the Cyclades. Numerous monuments of ecclesiastical art with notable wall-paintings and interesting architecture, a considerable number of inscriptions and architectural sculptures, coins, seals and pottery – recovered from surface surveys and excavations –, traces of roads, settlements and fortifications, remains of craft-industrial installations and so on, help us to fill out the few historical testimonies and to form a clearer picture of Cycladic society in the Middle Ages.

The unit is illustrated with photographs of significant monuments on the different islands, such as **Paros** (the 6th-century church of the Virgin Katapoliani in Paroikia, and the small hoard of billon *aspra trachea* found in the course of conservation work on the mosaic pavement in the baptistry of the church); **Naxos** (the church of the Virgin Drosiani, near the village of Moni, decorated with wall-paintings dating from the last quarter of the 7th century); **Thera** (a complex of dwellings with wine-making installation and bathhouse, at Kamari, in use from the 4th to the 8th century. The Byzantine inhabitants of the settlement had placed statues from a funerary monument of the Roman imperial period carefully outside the bathhouse); **Andros** (the church of the Taxiarchs at Mesaria, built in 1158, according to the dedicatory inscription on the dossier of the north column, that is in the reign of the Byzantine Emperor Manuel Komnenos); **Melos** (the Early Christian catacombs date from the 3rd century and are unique in size in Greece); **Ios** (the Byzantine castle, known as Palaiokastro, is in a highly strategic location that controls the sea between Naxos, Paros and Ios); **Sikinos** (the Episkopi church, dedicated to the Virgin, was originally a funerary monument (*heroon*) of the 3rd century BC. The date of the transformation of this pagan building into a Christian church is difficult to define precisely).

The **second** unit (panel 3: *Byzantine Siphnos: archaeological clues – preliminary research*) is a preliminary attempt to record the very few sites with obvious archaeological remains dating from the Byzantine Age that are known today on Siphnos. Apart from the *Kastro* or *burg*, where the trenches opened by British archaeologists (1935-1937) can be seen, and the locality of *Pothitos* with the dedicatory inscription, dated 787, of the church of St Thomas, there is archaeological evidence at Platy Yalos (church of the Holy Wisdom or St Sophia), Exambela (church of St Nicholas the Old), on the islet of Kitriani, opposite Platy Yalos (church of the Virgin) and at the site of Marmara-Tholos in the north of Siphnos (a large building with arched constructions).

The **third** unit (panel 4: *Moveable finds from the Kastro of Siphnos*) shows and describes moveable finds from the area of the *Kastro* or burg. Some of these come from the old excavations conducted by the British, while others have come to light subsequently. The pottery includes Early Byzantine vases (4th-6th c.), ellipsoidal lamps (6th-7th c.), Middle Byzantine vases (8th-9th c.) and the base of a bowl with bird motif inside (1st half 13th c.). Sculptures include Corinthianizing column capitals (5th-7th c.), fragments of closure slabs (6th-8th c.), pier capital with relief cross, built into a courtyard wall (5th-6th c.), twisted colonnette – possibly from a templon – with integral Corinthian capital ending in bead-and-reel and egg-and-dart moulding (8th c.). A bronze coin (*follis*) of the Byzantine Emperor Justin II (565-578). Also from the burg are a few 4th-century bronze coins, now exhibited in the Siphnos Archeological Museum, among them issues of Caesar Julian (354-360) and emperors Valens (364-378) and Theodosios I (379-385).

The **fourth** unit (panel 5: *The dated dedicatory inscription from the church of St Thomas: comments and interpretations*) discusses the important inscription, with the date 787, from the church of St Thomas at the locality of Pothitos. The inscription was published with commentary by the late Linos Politis. An attempt is made here to update the interpretation of the text, in the light of the findings of recent research. The inscription records the names of the donors of the church: the couple Eustorges and Kosmou, and their children Leon, Niketas and Lambousa.

It is difficult to determine the identity of Eustorges' family. The archaic names of most of its members set it apart from local ecclesiastical circles and it is possible that Eustorges was one of the eminent and affluent figures in the society of Siphnos, and even of the Cyclades generally. Very little is known about island society during the eighth century, but by assessing also the evidence from lead seals of the period, which define state officials in the region, agents of the royal *kommerkioides* responsible for monitoring trade, it could be hypothesized that Eustorges, donor of the church, was a civil servant charged with economic-administrative or even military duties.

The Seventh Ecumenical Council, convened in the year 787, which coincides with the date of the inscription, decided on the restoration of the icons and ended the first phase of Iconomachy. This event marked the beginning of a new era for the empire's subjects. The founder of the church chose to dedicate it to St Thomas, in order to state both symbolically and materially to the central authority, which was now Iconodule, that he had believed in the very important religious change and that he and his family had now joined the ranks of the venerators of icons.

There are many possible readings and interpretations of the Siphnos inscription. Certainly it reflects vividly the society of the Byzantine islands, a society in which strong ancient traditions lived on, but which was at the same time obliged to keep pace with Medieval reality.

The **fifth** unit (panel 6: *Monasteries and churches on Siphnos: possible Byzantine indications and remains*) not only deals with the ecclesiastical foundations on the island and the difficulties of identifying earlier phases, but also expresses some views on the monasteries built in conspicuous positions, mainly on the top of mountains (Prophet Elijah the High One (*Profitis Ilias o Ypsilos*), St Symeon, Prphet Elijah at Troullaki) and hills (St Niketas, St Andrew). At some of these sites important ancient acropolises have been identified, of strategic significance since they controlled large areas of the island and the Aegean Sea, and it is thus deduced that they played a similar role in the Byzantine Age. The ancient fortifications withstood the elements, while parts of them were incorporated in or consolidated the later constructions. The monasteries built in these dominant locations not only provided safe refuge in times of emergency but also functioned as observatories or even lighthouses or points of reference for ships sailing in the unpredictable Aegean, and indeed at a time when, according to the sources, Byzantine navigators were concerned about the inadequate mapping of the region.

The **sixth** unit (panel 7: *The history of the ancient towers: end note to the study of Byzantine Siphnos*) is devoted to the island's famous ancient towers and ventures to suggest that some of these may have been used during Byzantine times too, as look-out posts and guard-posts, and also as storehouses. But what was the purpose of these storehouses? The generally infertile soil of the Cyclades and the limited yields of produce hardly justify their widespread existence in the Aegean region.

The most plausible explanation is that these storehouses were intended for the collection and storage of goods from other parts of the Byzantine Empire. It is quite possible that products from the nearby Greek Mainland, with which there were regular contacts, were stored in the Cyclades and subsequently distributed elsewhere from these entrepôts, being loaded onto merchant ships sailing to Constantinople and other ports.

The **seventh** unit (panel 8 in the window recess) contains an excerpt from the work by the French traveller Pitton de Tournefort, *Relation d'un voyage du Levant*, describing in detail the occupations of the inhabitants of Siphnos as well as the island's abundant products in the early 18th century. Although this text does not relate with certainty to earlier periods, it nevertheless offers possible insights into the Byzantine society of Siphnos.

Literary references to Byzantine Siphnos are minimal. The existence of the inscription of 787, as well as the unconfirmed oral tradition that the monastery of Prophet Elijah (*Profitis Ilias tou Psilou*) was built in the 8th century, hint that Siphnos in Byzantine times, and indeed in the 8th century, was a reference point for the Byzantines. The ancient heritage of the island, with which its inhabitants surely came into contact, was a mute yet undeniable reality, since archaeological testimonies of it are still scattered throughout the island.

ΒΑΣΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- J.K. Brock, G.M. Young, 'Excavations on Siphnos', *BSA* 44 (1949), 1-92.
- N. Χατζηδάκη, 'Η Παναγία της Κιτριανής, ένα άγνωστο βυζαντινό εκκλησάκι στη Σίφνο', *Πρακτικά Α' Διεθνούς Σιφναϊκού Συμποσίου, Σίφνος 25-28 Ιουνίου 1998*, Τόμος Β', *Βυζάντιο, Φραγκοκρατία-Τουρκοκρατία, Νεότεροι Χρόνοι*, Αθήνα 2001, 197-213.
- G. Kiourtzian, 'Οι Κυκλάδες κατά την πρωτοβυζαντινή εποχή, ανάπτυξη και ζωτικότητα', *Πρακτικά Α' Διεθνούς Σιφναϊκού Συμποσίου, Σίφνος 25-28 Ιουνίου 1998*, Τόμος Β', *Βυζάντιο, Φραγκοκρατία-Τουρκοκρατία, Νεότεροι Χρόνοι*, Αθήνα 2001, 9-18.
- E. Malamut, 'Siphnos Byzantine', *Πρακτικά Α' Διεθνούς Σιφναϊκού Συμποσίου, Σίφνος 25-28 Ιουνίου 1998*, Τόμος Β', *Βυζάντιο, Φραγκοκρατία-Τουρκοκρατία, Νεότεροι Χρόνοι*, Αθήνα 2001, 19-32.
- E. Malamut, *Les îles de l' empire byzantin (VIIIe-XIIIe siècles)*, Paris, Publications de la Sorbonne, 1988.
- M. Φιλιππάκης, *Τοπωνύμια της Σίφνου*, Αθήνα 1989.
- L. Politis, 'A Byzantine Inscription from Sipnos', *Okeanos. Essays presented to Ihor Oevhenko*, Harvard Ukrainian Studies, 7, 548-552.
- Σ. Συμεωνίδης, *Ιστορία της Σίφνου από την προϊστορική εποχή μέχρι τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο*, Αθήνα 1990.

